

Договірний режим майна подружжя

Майнові відносини подружжя можуть визначатися як законом, так і договором. З урахуванням особливостей правового регулювання відносин першого і другого видів, у літературі виділяють законний (легальний) і договірний режими майна подружжя¹. У першому випадку регламентація майнових відносин визначається безпосередньо нормами права, що носять загальний характер і розраховані на всіх осіб, що мають статус подружжя; у другому — регулювання цих відносин носить індивідуальний характер, бо ґрунтується на правилах, вироблених самими сторонами, що беруть участь у правовідносинах.

¹ Див.: *Антокольская М. В.* Семейное право: Учебник. М., 1996. С. 151, 152; Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. И. М. Кузнецова. М., 1996. С. 91; *Матвеев Г. К.* Советское семейное право: Учебник. М., 1985. С. 129–138 и др.

Звичайно, договірний режим майна подружжя з необхідністю включає і нормативний елемент, без якого в принципі було б неможливим його існування. Статті 27, 27¹ КпШС України містять загальне правило про те, що подружжя може укласти між собою всі дозволені законом угоди, в тому числі й шлюбний контракт. Особливістю договірної форми майна подружжя є те, що правові норми, котрі включаються в нього, за своєю суттю мають загальнодозвольний характер і виступають як базове посилення, на підставі якого вже самим подружжям безпосередньо формуються їх майнові права та обов'язки.

Слід визнати, що в науці ставлення до подружніх договорів (і, звичайно ж, до договірної форми майна в цілому) є неоднозначним. Одні автори вважають, що договір у сімейному праві і зокрема у відносинах подружжя не відіграє будь-якої ролі, за винятком лише договору дарування¹. Інші надають подружнім договорам істотного значення. Ця точка зору одержала останнім часом значний розвиток². М. Антокольська

відзначила, що “з появою шлюбних договорів і аліментних угод неможливо більше уникати застосування конструкції договору в сімейному праві”³.

¹ Див.: *Бошко В.* Очерки советского семейного права. К., 1952. С. 169; *Веберс Я. Р.* Правосубъектность граждан в гражданском и семейном праве. Рига, 1976. С. 91; *Данилин В. И., Реутов С. И.* Юридические факты в советском семейном праве. Свердловск, 1989. С. 61, 63; *Матвеев Г. К.* Вказ. праця. С. 123; Советское семейное право / Под ред. В. А. Рясенцева. М., 1982. С.104; *Шахматов В. П.* Новое советское законодательство о браке и семье. Томск, 1969. Ч. 1. С. 111; *Яковлев В. Ф.* Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. Свердловск, 1972. С. 163.

² Див.: Гражданское право: Учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М., 1998. Ч. 3. С. 234–237; *Королев Ю.* Расторжение брака // Рос. юстиция. 1995. № 7. С. 38; *Чефранова Е. А.* Имущественные отношения в семье — новые тенденции в правовом регулировании // Семейное право России: проблемы развития. М., 1996, С. 59.

³ *Антокольская М. В.* Вказ. праця. С. 99.

У структурі договірної системи майна подружжя договір відіграє ключову роль. Проте не кожний подружній договір тягне за собою виникнення договірної системи, а тільки той, яким встановлюються правила поведінки в майновій сфері, які б носили характер, що відрізняється від установлених в законі, тобто “в зміні законного режиму майна подружжя для максимального пристосування цього режиму до потреб подружжя”¹. Якщо ж подружжя не змінює своєю угодою норми і правила, встановлені для всіх суб’єктів (цивільно-правові договори купівлі-продажу, позики, міни і т. ін), то вони продовжують залишатися в рамках законного режиму майна. Таким чином, договірний режим — це режим-виняток із загального правила, що має силу тільки щодо конкретного подружжя.

¹ Гражданское право. Ч. 3. С. 310.

До договорів, що тягнуть за собою виникнення договірної системи майна подружжя, можна віднести: 1) шлюбний договір; 2) договір про розділ спільного майна

подружжя; 3) договір про встановлення часток у спільному майні подружжя; 4) договір про передачу роздільного майна одного з подружжя в спільну часткову власність подружжя; 5) договір про передачу роздільного майна одного з подружжя в спільну сумісну власність подружжя; 6) договір про передачу роздільного майна кожного з подружжя в їх спільну часткову власність; 7) договір про передачу роздільного майна кожного з подружжя в їх спільну сумісну власність. Ці договори можуть бути класифіковані за правовим результатом, що виникає внаслідок їх укладення. У зв'язку з цим можна виділити: а) договори, спрямовані на встановлення правового режиму майна подружжя; б) договори, спрямовані на зміну існуючого правового режиму майна. До першого виду належить шлюбний договір, а до другого — решта видів названих договорів подружжя.

Така класифікація обумовлена тим, що предметом усіх перелічених договорів (за винятком шлюбного контракту) є майно подружжя, що є в наявності до моменту укладання угоди, в той час як шлюбний договір може укладатися з приводу майна, яке тільки буде придбане подружжям у майбутньому. Момент деякої невизначеності стосується складу, кількості та й самого факту придбання подружжям майна в майбутньому. Наявність значної частки умовності накладає свій відбиток на структуру і загальний характер шлюбного контракту, що робить його принципово відмінним від усіх інших видів договорів, які встановлюють договірний режим майна подружжя. Звичайно, шлюбний договір може включати положення, що стосуються не тільки майбутнього, а й наявного майна подружжя, але не навпаки, тобто за винятком шлюбного контракту ніякий інший договір не може укладатися з приводу майбутнього майна подружжя. Важливість цього моменту знаходить своє підтвердження в поширенні самого терміну “майбутнє майно подружжя”¹.

¹ Див.: Гражданское право. Ч. 3 С. 304, 314; *Симонян С. Л.* Имущественные отношения между супругами. М., 1998. С. 35.

Важливо підкреслити: якщо предметом договору подружжя є їх наявне майно, то воно вже має певний правовий режим і належить до числа спільного чи роздільного. У зв'язку з цим угоди подружжя з приводу цього майна можуть бути спрямовані на зміну

існуючого режиму (визнання роздільного майна спільним, спільного роздільним і т. ін.). Разом з тим договори, що укладаються з приводу майна, яке буде придбане подружжям у майбутньому, мають на меті не зміну, а встановлення такого правового режиму. Тому річ, що дійсно буде придбана в майбутньому, одразу ж матиме той режим, який був заздалегідь встановлений подружжям в їх договорі. Дана обставина і дає підставу розмежовувати договори, спрямовані на встановлення і зміну правового режиму майна подружжя. Разом з тим ця обставина не є непереборною перешкодою. Договори, предметом яких є наявне майно подружжя (договори про розділ майна подружжя, встановлення в цьому майні часток тощо), можуть: а) виступати в ролі самостійних договорів або

б) включатися в структуру шлюбного контракту як його окремі умови. Ця обставина не впливає на характер юридичних наслідків, що виникають. Інститут шлюбного контракту останнім часом був предметом спеціальних наукових досліджень¹, між тим як інші види договорів подружжя залишаються практично без уваги. Тому доцільно детальніше зупинитися на договорах, що тягнуть за собою зміну правового режиму майна подружжя.

¹ Див.: *Жилинкова И. В.* Брачный контракт. Х., 1995; *Игнатенко А. А., Скрыпников Н. Н.* Брачный договор. Законный режим имущества супругов. Комментарии к Семейному кодексу. М., 1997; *Максимович Л.* Брачный контракт. Комментарии. Разъяснения. М., 1997; *Явор О. А.* Функції шлюбного контракту в сімейному праві України: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 1996 та ін.

Договори про розділ подружнього майна мають на практиці, мабуть, найбільше поширення. Вони можуть бути укладені в період шлюбу, процесі його розірвання і після припинення шлюбу. В першому випадку це пов'язано, як правило, з тим, що кожен з подружжя хоче визначити свою частку в спільному майні, здійснити його розділ, а потім визначати долю майна на власний розсуд¹. Внаслідок розділу майно переходить із одного юридичного стану в інший — із режиму спільності в режим роздільності, з усіма наслідками, що випливають із цього. Щодо цього майна діють правила, які визначають порядок володіння, користування і розпорядження роздільним майном кожного з подружжя. У зв'язку з цим важко погодитися з висловленою А. Івановим думкою про те,

що оскільки внаслідок розділу зникає спільне майно подружжя, то ніякого договірною режиму майна не виникає². Насправді ж зникає лише режим спільності майна і на його місці виникає договірний режим роздільності майна. Відповідно до цього один з подружжя наділяється комплексом прав по володінню, користуванню і розпорядженню своїм майном, а другий зобов'язаний не чинити йому перешкод у цьому і т. под. Інша справа, якщо розділ спільного майна подружжя здійснюється разом з розірванням шлюбу або після його розірвання. У цих випадках розділ майна дійсно припиняє будь-який режим подружнього майна, бо при цьому припиняється самі подружні правовідносини.

¹ Див.: *Эйдинова Э.* Нотариальное оформление права собственности на долю в общем имуществе супругов // Сов. юстиция 1973. № 22. С. 18.

² Див.: *Гражданское право.* Ч. 3 С. 306.

У літературі по-різному визначається зміст договору подружжя про розділ їх майна. Одні автори вважають, що подружжя може здійснити розділ на власний розсуд у повному обсязі¹, інші визнають за ними лише право на вибір способу розділу майна². Перша позиція видається більш переконливою. Важко уявити, щоб подружжя визначало способи розділу майна (розділ майна в натурі, розподіл речей між сторонами і т. ін), не вирішивши для себе основних питань, пов'язаних з визначенням вартості та конкретних видів майна, що належатиме кожному з них. Договір повинен містити в собі умови щодо: а) частки, в якій відбувається розділ майна подружжя і б) предметного розподілу конкретних речей, що входять до складу цього майна. Як відзначалося в літературі, друга умова є обов'язковою, бо право власності на майно після його розділу виникає тільки щодо індивідуально-визначених речей³. Договір про розділ майна може бути схарактеризований як двосторонній, консенсуальний і відплатний договір.

¹ Див.: *Поссе Е. А., Фаддеева Т. А.* Проблемы семейного права: Учеб. пособие. Л., 1976. С. 33.

² Див.: *Советское семейное право / Под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина.* К., 1982. С. 98.

³ Див.: Гражданское право. Ч. 3. С. 305.

Подружжя може не тільки повністю розділити належне їм майно, а й здійснити трансформацію режиму спільної сумісної власності майна в режим їх спільної часткової власності. Такі договори не суперечать закону і можуть укладатися в тих випадках, коли річ є неподільною, і в інших випадках, коли режим спільності з тих чи інших причин не забезпечує подружжя і кожен з них хоче одержувати прибуток і нести витрати, пов'язані з майном, у тій частині, котра належатиме йому відповідно до умов договору. Розмір часток при цьому визначається за згодою сторін і може бути як рівним, так і нерівним. За своїми характеристиками цей договір має чимало спільного з договором про розділ майна подружжя. Однак внаслідок його укладання сторони продовжують залишатися власниками спільного майна і правовий зв'язок, що існував між ними раніше, не припиняється, а тільки трансформується.

Самостійним видом подружніх договорів можна визнати договір про передачу роздільного майна у спільну власність подружжя. Такі договори нерідко зустрічаються на практиці. У зв'язку з тим, що в письмовій формі вони, як правило, не оформлюються, про наміри одного з подружжя передати майно в спільну власність найчастіше можна судити за його фактичними діями¹. Ця обставина, однак, аж ніяк не зменшує значення названих договорів, у результаті укладання яких роздільне майно набуває режиму спільності з усіма наслідками, що випливають із цього: спільним володінням, користуванням і розпорядженням майном подружжя за правилами режиму майнової спільності. Внаслідок цього договору за бажанням сторін майно може бути передане: а) в спільну сумісну або б) в спільну часткову власність подружжя, що тягне за собою виникнення двох різних видів правових режимів майна. Якщо майно передається в спільну часткову власність, то частки подружжя (рівні чи нерівні) визначаються сторонами за їх погодженням.

¹ Див.: *Маслов В. Ф.* Имущественные отношения в семье. Харьков, 1972. С. 22.

Договір про передачу одним з подружжя належного йому на праві власності роздільного майна в спільну власність може бути схарактеризований як двостороння угода. Її двосторонність визначається тим, що згода другого з подружжя на перехід

майна з режиму роздільності в режим спільності є її необхідною умовою. Внаслідок цього договору другий з подружжя стає співвласником майна, не забуваючи не тільки майнові права, але й відповідні обов'язки. Оскільки різні види майна мають різні фізичні та юридичні властивості, придбання майна у власність може не відповідати інтересам другого з подружжя, у зв'язку з чим він може і не висловити своєї згоди на одержання його у власність.

Що ж до інших характеристик даного договору, то вони не є настільки однозначними. Цей договір, очевидно, може бути як платним, так і безоплатним. Якщо згідно з цим договором один з подружжя, що передав своє майно в спільну сумісну власність, не одержує відповідного грошового чи майнового еквіваленту, то така угода носить безоплатний характер. Однак подружжя можуть домовитися, наприклад, про те, що роздільне майно одного з них буде продане, гроші використані на потреби сім'ї, а майно другого перейде в спільну власність замість проданого. Якщо договір про передачу роздільного майна в спільну сумісну власність подружжя носитиме безоплатний характер, то він мусить визнаватися реальним договором. За своєю правовою природою цей договір є близьким до договору дарування, хоч і не збігається з ним. Внаслідок дарування майно переходить із власності однієї особи у власність другої. За договором подружжя майно, що належало на праві власності одній особі, стає спільною власністю двох суб'єктів. Якщо ж подружжя укладе договір, згідно з яким передача роздільного майна одного з подружжя в спільну власність буде пов'язана із зустрічною передачею майна другому з подружжя, то такий договір повинен визнаватися консенсуальним договором, відповідно до якого кожен з подружжя має право вимагати від другого передачі тієї чи іншої речі. Ця обставина дає змогу говорити про подвійну природу договорів подружжя щодо передачі роздільного майна в їх спільну власність.

До договорів, спрямованих на зміну правового режиму майна подружжя, може бути віднесений і договір про об'єднання роздільного майна подружжя. Проте він розрахований на досить вузьке коло можливих фактичних випадків. Говорити про об'єднання майна можна лише щодо однорідних подільних і замінюваних речей, які внаслідок їх об'єднання можуть бути змішані без втрати своїх властивостей і якостей. Найбільш практично значущою у цьому відношенні може бути ситуація, коли подружжя

об'єднують грошові кошти, що належать кожному з них на праві власності, в єдине ціле, встановлюючи щодо цього майна режим спільності. Вони можуть, наприклад, укласти угоду про те, що кошти, які зберігаються в банку на ім'я одного з подружжя (роздільне майно), будуть доповнені за рахунок роздільного майна другого з подружжя і одержана сума становитиме спільну власність подружжя.

Аналогічне рішення можливе і щодо інших однорідних речей. В процесі об'єднання роздільного майна подружжя в їх спільне майно можуть укладатися два самостійних види договорів про передачу майна а) в спільну часткову чи б) в спільну сумісну власність подружжя. Договори про об'єднання роздільного майна подружжя також є двосторонньою угодою. Вони носять платний і консенсуальний характер.

Надійшла до редколегії 25.10.99